

ההנקה במקורות היהדות – היסטוריה והלכה

ההנקה מוזכרת כבר במקרא פעמים אחדות, כגון:

„מי מלל לאברהם הניקה בנים שרה“ (בראשית כא, ז),

ואצל חנה: „ותשב האשה, ותינק את בנה עד גמלה אותו“ (שמואל א', א, כג), וכן במשפט שלמה: „ואקם בבקר להניק את בני, והנה מת...“ (מלכים א', ג, כא). מוצאים אנו גם מעמד מיוחד של „מינקת“ בתקופת המקרא, שלא היתה האם הטבעית של התינוק. דוגמא בולטת היא זו של דבורה, מינקת רבקה: „ותמת דבורה מינקת רבקה ותקבר... תחת האלון ויקרא שמו אלון בכות“ (בראשית לה, ח). גם בשביל משה ביקשה בת פרעה למצוא לה „אשה מינקת מן העבריות“ (שמות ב, ז). כשעתליה המלכה המיתה „את כל זרע הממלכה“, באה יהושבע, „ותגנוב... אותו ואת מנקתו בחדר המטות“ (מלכים ב', יא, ב).

שיא האכזריות היא לסרב להניק את הבן: „גם תנין חלצו שד, הניקו גוריהם“, ואיך יתכן ש„דבק לשון יונק אל חכו בצמא“? (איכה, ד, ג—ד).

נסתפק בדוגמאות אלו ולא נעמוד על השימוש הציורי במושג הנקה בהשאלה: לספוג מדע ולקבל השפעה.

התייחסות חיובית זו להנקה נמשכה לאורך הדורות בתרבות היהודית לעומת מצב פחות מסובד בכמה תרבויות מקבילות.

כוונתנו במאמר זה איננה להביא סקירה מושלמת של כל פסקי הדין הקשורים להנקה, אלא להתבונן על התפתחות הנושא מתקופת התלמוד לתקופת שולחן הערוך (מאה 16). עם כל זאת נצטט מבחר הלכות מעשיות ושימושיות, הנוגעות להנקה.

ההנקה (כללים)

נאמר בגמרא כלל ביולוגי: „כל מוליד מניק“ (כתובות ז:), כלומר כל נקבה המולידה ולד (ואינה מטילה בצים) יש לה דדים, ובטבעה להניק.

חשיבות הנקה

במסכת בכורות נאמר: „אמרה חנה בליבה: רבש"ע, כל מה שבראת באשה לא בראת דבר אחד לבטלה... דדים להניק בהם: דדין הללו שנתת על לבי למה? לא להניק בהן?! תן לי בן ואניק בהן.“ (בכורות לא:)

ביחס לשרה מצינו את ההתייחסות הבאה של התלמוד והמדרש: „אברהם אבינו הלך וזימן כל גדולי הדור, ושרה אמנו זימנה את נשותיהם, וכל אחת

ואחת הביאה את בנה עמה, ומניקתה לא הביאה. ונעשה גם בשרה ונפתחו דדיה כשני מעינות והניקה את כולן" (כבא מציעא פז). ובלשון המדרש: „אמנו שרה היתה צנועה יותר מדאי. אמר לה אברהם אבינו, אין זו שעת הצניעות, אלא גלי את דדיך ... גלחה דדיה והיו נובעות חלב כשני מעינות, והיו מטרוניות באות ומניקות את בניהן ממנה" (בראשית רבה נג, יג).

בל נשכח שכל זאת קרה „ביום הגמל את יצחק"! לאור הסיפורים האלה בולטת העובדה שחז"ל היו בדעה שלפחות בתקופתם נשי „גדולי הדור" לא הניקו את ילדיהן אלא נתנו אותם למניקות. לא כן עשו נשים מיוחסות בעם ישראל.

חלב-אם: מקורו וטיבו

חז"ל התווכחו על סיבת עצירת דם הווסת במשך תקופת ההנקה. ר' מאיר סבר: „דם נעכר ונעשה חלב". ר' יוסי ור' יהודה ור' שמעון סברו: „אבריה מתפרקין ואין נפשה חוזרת עד כ"ד חודש" (נדה ט).

דעתו של ר' מאיר היתה מקובלת ע"י אריסטו וגלינוס אחריו למשך כל תקופת ימי הביניים. חשבו אפילו שקיים קשר עורקי ישיר בין הרחם והשדים.

עוד קטע המתייחס לנושא הגדרת החלב נמצא במשנה. „חלב האשה מטמא לרצון ושלא לרצון". ר' עקיבא רוצה למצוא קל וחומר בין חלב האשה לבין חלב בהמה: „מה אם חלב האשה שאינו מיוחד אלא לקטנים, מטמא לרצון ושלא לרצון, חלב בהמה שהוא מיוחד לקטנים ולגדולים, אינו דין שיטמא לרצון ושלא לרצון?" וחכמים עונים: „לא, אם טמא חלב האשה שלא לרצון, שדם מגפתה טמא, יטמא חלב בהמה שלא לרצון, שדם מגפתה טהור" (מכשירים, פרק ו משנה ח).

שוב משווים את החלב לדם („שדם מגפתה טמא, היינו דוהו הטעם דחלב הוי דם, דדם נעכר ונעשה חלב" — תוספות רע"ק). הרמב"ם מביא דוגמא: „לפיכך נדה או זבה שנטף חלב מדדיה (כלומר שלא לרצון) לאויר התנור, נטמא התנור וכל מה שבתוכו" (משנה תורה, הלכ' טומאת אוכל, פ"י, ה).

ביצוע ההנקה

שאלה ראשונה: מתי מניקים את התינוק? מותר לתינוק לינוק בכל שעה שירצה! „מה דד זה עיקר לתינוק והכל טפל לו, כך היה המן עיקר לישראל והכל טפל להם. דבר אחר: מה הדר אפילו תינוק יונק הימנול כל היום אין מזיקו, כך נעשה המן, שאפילו ישראל אוכלו כל היום כולו אין מזיקו" (תוספתא סוטה, 6, א).

זמן אחר להנקה הוא: „שלישית: תינוק יונק משדי אמו" (ברכות ג), היינו הלילה היה מחולק לשלוש משמרות (לדעת אחרים — ארבע). בבוקר מוקדם כשהאנשים מתעוררים מניקים את התינוקות. באותה משמרת „האשה מספרת עם בעלה". אומר רש"י: „כבר הגיע קרוב ליום ובני אדם מתעוררים

משינתם והשוכבים יחד מספרים זה עם זה", כלומר משוחחים זה עם זה. כאן אפשר ללמוד שהשעות המוקדמות, כשהאנשים מתעוררים, מהוות מפגש משפחתי חשוב, לדעת חז"ל.

מהי תנוחת התינוק כשמניקים אותו? פני התינוק מופנים אל שד האם: "דוד המלך ינק משדי אמו ונסתכל בדדיה ואמר שירה, שנא', "ברכי גפשי את ה' ואל תשכחי כל גמוליו" (תהלים קג, ב). מאי כל גמוליו? אמר ר' אבהו, שעשה לה דדים במקום בינה... כדי שלא יסתכל במקום ערוה. רב מתנא אומר: כדי שלא יינק ממקום הטנופת" (ברכות י.).

אמרה דומה מובאת במדרש: "בנוהג שבעולם, בהמה דדיה במקום רחמה, והולד יונק במקום בושתה. ואשה זו דדיה במקום נאה והילד יונק במקום כבודה" (ויקרא רבה יד).

איך לעורר את תאבון התינוק? במסכת כריתות (יג, א) מדברת הגמרא על טיפת חלב המלכלכת את פי הדד, שנשאר על השד בסוף ההנקה. סיפור נוסף על הטיפה המלכלכת את פי הדד מובא במקום אחר: "אמר ר' יוחנן בטיפה המלוכלכת על פי הדד", ורש"י מסביר: "טיפה ראשונה מלכלכת בה פי הדד בדעת ונוחה ליחלב, וההוא הווי משקה כסתם חלב, דלא לאוכל בעי ליה" (שבת קמד:).

אם משווים את שני הקטעים הנ"ל, רואים שבמקרה הראשון מדובר על טיפת חלב הנשארת על הדד בסוף היניקה, כאשר במקרה השני, עפ"י רש"י, מדובר על טיפת חלב שהאם מוציאה בדעת ומורחת על הדד בהתחלת היניקה כדי לעורר את תאבון התינוק. בשולחן ערוך (אבן העזר, סי' שכח, לה) מובא שהפעולה האחרונה הדומה לסחיטה מותרת בשבת אם התינוק מסרב לינוק. לעיתים התינוק פולט. על הפסוק "כי מיץ חלב יוציא חמאה" (משלי ל, לג) אומרת הגמרא: "במי אתה מוצא חמאה של תורה? במי שמקיא חלב שינק משדי אמו עליה" (ברכות סג:). כלומר המוציא את החלב שמצץ משדי אמו, אינו מוציא חלב אלא חמאה, ז. א. שהחלב נקפא.

צניעות בהנקה

קראנו במדרש שאברהם אמר לשרה: "אין זו שעת הצניעות!" אבל אז הכוונה היתה לפרסם את הנס. מאידך אומרים: "הניקה בשוק ... ר' מאיר אומר: תצא (בגט)", כלומר אם האשה מניקה בחוץ, בעלה יכול לגרשה (גטין פט.).

גמילה מוקדמת מסוכנת

עוד נראה שבדרך כלל הניקו את התינוקות עד גיל שנתיים. גמילה מוקדמת היתה נחשבת כמסוכנת לתינוק, והתירו חז"ל השימוש באמצעי מניעה להריון כדי למנוע סכנה כזאת. כתוב: "שלוש נשים משתמשות במוך — קטנה, מעוברת ומניקה ... מניקה שמא תגמול בנה וימות" (יבמות, יב:).

הכהנים בבית המקדש היו מתפללים שנשים מניקות תוכלנה להמשיך להניק. כתוב: „אנשי משמר היו מתפללין ... (ביום) החמישי על עוברות ומניקות, עוברות שלא יפילו, מיניקות שיניקו את בניהם” (תענית כו:).

מעמד האשה המינקת במשפחה

במשנה נאמר (כתובות נט:): „ואלו מלאכות שהאשה עושה לבעלה: טוחנת ואופה וכו' ... ומניקה את בנה. הכניסה לו ... שתיים (שפחות), אין מבשלת ואין מניקה את בנה ...”. פירוט הגמרא על אותה משנה עוסק כמעט כולו בעניני הנקה, ונרשום כאן את ראשי הפרקים.

„גדרה (האשה) שלא להניק את בנה ... בית הלל אומרים: כופה ומניקתו”, כלומר, הבעל מבטל את הגדר והיא צריכה להניק את בנה.

„נתגרשה — אינו כופה, ואם היה (התינוק) מכירה, נותן לה שכרה וכופה ומניקתו מפני הסכנה”. כלומר, אם הבן כבר „מכיר” את אמו, קיימת סכנה שהוא יסרב לינוק ממינקת אחרת, והרי התינוק „מסוכן אצל החלב”.

כאן מתחיל דיון מענין לנסות ולקבוע מאיזה גיל התינוק מכיר את אמו. אומרת הגמרא: „עד כמה (התינוק איננו מבחין בין אמו לבין מינקת אחרת)? אמר רבא ... אמר רב: ג' חדשים, ושמואל אמר: שלושים יום, ור' יצחק, אמר ר' יוחנן: חמישים יום”. לבסוף קובעים שאין שיעור לדבר. שמואל (אסיא) ערך ניסוי, הוא ציווה שאם הילד תעמוד בעמצע שורת נשים, ושיעבירו את התינוק בין הנשים. כאשר התינוק פנה אל אמו, אמר לה: שאי בוך.

עוד דיון מענין: מה אם התינוק עיוור, איך הוא יכיר את אמו? „סומא מנא ידע? אמר רב אשי: בריחא ובטעמא”, כלומר הוא יכיר את (חלב) האם בריח ובטעם.

הגמרא אומרת בקיצור נמרץ: נתגרשה, אינו כופה. מענין להביא כאן את לשון השולחן ערוך (אבה"ע, הלכות כתובות, פ"ב, ה) „האשה שנתגרשה אין כופין אותה להניק את בנה, אלא אם רצתה נותן לה שכרה ומניקתו. ואם לא רצתה, נותנת לו את בנו והוא מיטפל בו” (כמובן רק אם התינוק עוד לא „מכיר” אותה). כלומר, האם לוקחת את בנה רק אם היא רוצה להניק אותו. רצוי שהטיפול בתינוק יהיה ברצון, למרות שהוא מזכיר לה כל הזמן את בעלה. רק אם התינוק כבר מכיר אותה ועלול לסרב לינוק ממינקת אחרת, כופין אותה לטפל בו, מפני הסכנה. בכל זאת צריך גם לקרוא את ההגהה המצורפת לאמור לעיל: „ויש אומרים הא דגרושה אינה מתוייבת להניק אם אינו מכירה, היינו כשמוצא מינקת אחרת ויש לו להשכיר. אבל אם אין לו — כופה אותה ומניקתו”. כלומר, אם היא איננה רוצה להניק את בנה אבל אין להשיג מינקת אחרת, כופין אותה, כאשר „התינוק מסוכן אצל החלב”, כידוע.

עוד מקרה אחר: „אם (האם) השכירה כבר עצמה לאחרים ואותו זלד מכירה, אין דוחין אותו זלד מפני בנה, אלא בית-דין משכירין לבנה מניקה אחרת“ (הרא"ש כלל י"ד).

כמה זמן היו הנשים מניקות את ילדיהן בתקופת התלמוד?

אומרת הגמרא (שם): „תנו רבנן: יונק תינוק והולך עד כ"ד חודש, מכאן ואלך כיונק שקץ — דברי ר' אליעזר. ר' יהושע אומר: אפילו ארבע וחמש שנים“. נזכיר שר' אליעזר (בן הורקנוס) ור' יהושע חיו בסוף המאה ה-1 ובתחלת המאה ה-2. הגמרא ממשיכה: „פירש לאחר כ"ד חודש וחזר, כיונק שקץ“. כלומר, אם התינוק הפסיק לינוק אחרי גיל שנתיים ושוב הניקה אותו האם, כאילו שותה משקה מכווער. ממשיכה הגמרא (דף ס. למטה) ושואלת: אחרי כמה ימים של הפסקה אסור לחזור להנקה? „אמר שמואל: שלושה ימים“. אמנם אם ההפסקה היתה מחמת מחלה, מותר לחזור ליניקה.

בשולחן ערוך (אבה"ע שם) מודגש ענין פסיכולוגי חשוב: היניקה עד כ"ד חודש יוצרת קשרים חזקים בין האם והילד, וכך אומר המחבר: „שלמו חדשיו וגמלתו, אם רצתה המגורשת שיהיה בנה אצלה, אין מפרישין אותו ממנה עד שהיה בן 6 שנים גמורות, אלא כופין את אביו ונותן לו מזונות והוא אצל אמו...“.

השפעת הריון חדש על היניקה

חז"ל ידעו שאשה המניקה את בנה יכולה בכל זאת להתעבר. ראינו כבר שמותר לאשה נשואה להשתמש במוך למניעת הריון „שמא תגמול בנה וימות“. נראה עתה מה קורה כשהבעל נפטר ואשתו מניקה את בנו. „תנו רבנן: מינקת שמת בעלה בתוך כ"ד חודש, הרי זו לא תתארס ולא תינשא עד כ"ד חודש, דברי ר' מאיר. ור' יהודה מתיר בי"ח חודש“. רבן שמעון בן גמליאל אומר שהיא יכולה כבר להתחתן אחרי כ"א חודש (למי שאמר כ"ד ח' או לאחר ט"ו חודש (למי שאמר י"ח ח')), „לפי שאין החלב נעכר אלא לאחר ג' חדשים“ (כתובות ס:). כלומר, חז"ל חשבו שאם האשה מתעברת מבעלה השני, החלב „נעכר“ ואינו ראוי לשתייה רק לאחר הריון של ג' חדשים. ואז יתכן שבעלה השני לא יתן לה כסף כדי לקנות לילד שאינו משלו „חלב ובצים“ כתחליף להנקה (יבמות מב:).

זכות האשה להתליט אם היא רוצה להניק

אומרת הגמרא: „היא אומרת להניק, הוא (בעלה) אומר שלא להניק, שומעים לה: צערא דידה הוא. הוא אומר להניק, והיא אומרת שלא להניק, מהו? כל היכא דלאו אורחה שומעין לה“ (כתובות סא.). כלומר, אם אין גוהגים להניק במשפחתה, היא אינה צריכה להניק (רש"י). אמנם נראה שמקרים

כאלה היו נדירים מאד. פתגם הנזכר במקום אחר מראה על כך: „יותר ממה שהעגל רוצה לינוק, פרה רוצה להניק“ (פסחים קיב.).

כתוב: „אין האיש כופה את אשתו להניק את בן חברו ואין האשה כופה את בעלה שתניק את בן חברתה“ (תוספתא נדה ה, ג). כלומר האשה איננה צריכה להיכנע לרצון בעלה אם הוא רוצה שהיא תניק ילד נוסף, אבל מאידך גיסא, אם היא רוצה לעשות כן, אין הבעל צריך לתת את הסכמתו.

ראינו שבמשנה כתוב שאם האשה הביאה „שתי שפחות, אין מבשלת ואין מניקה את בנה“. אבל קרו גם מקרים שהאב לא רצה שאשתו תניק כי הדבר איננו נאה למעמדו החברתי. הדין הוא, שבמקרה כזה שומעים לאשה.

מענין לראות את דעת הרמב"ם על ענין זה (הל' אשות, כא, יא): אם הבעל עשיר, „וראוי שלא תניק אשתו“, ואחר כך הוא כבר פחות עשיר והוא רוצה שהיא תניק — אם היא איננה רוצה, הוא צריך לשכור מינקת „מפני שהאשה עולה עם בעלה ואינה יורדת“ (שם, כא, יד). הערה זאת חשובה בנוגע למעמד האשה בחברה. יתר פסיקות הרמב"ם עולות פחות או יותר בקנה אחד עם מה שהובא כבר מן התלמוד.

ובלשון השולחן ערוך (אבה"ע, הל' כתובות, פ"ב ד): „היא אומרת ראוי לשכור או לקנות שפחה (כדי להניק את בנה) והוא אומר איני ראוי, עליה להביא ראייה“.

מעמד המינקת

חלב האם עדיף — מוטב לינוק מחלב האם, ככתוב: „ראי אחאי בן יאשיה אומר: הלוקח תבואה מן השוק למה הוא דומה? לתינוק שמתה אמו ומחזיקין אותו על פתחי מיניקות אחרות ואינו שבע... האוכל משלו דומה לתינוק המתגדל על שדי אמו“ (אבות דר' נתן, לא, א). אפשר שיש כאן משחק מלים בין שדי (תבואה) ושדי (אמו).

תפקיד המינקת נמשך כ"ד חדשים

שנינו (תוספתא נדה ב, ג): „חייבת אשה בטיפול בנה כל כ"ד חודש, אחד בנה ואחד שניתן לה בן להניק, האשה שניתן לה בן להניק לא תעשה עמו מלאכה ולא תניק עמו תינוק אחר“.

רק תינוק אחר: פנו למינקת, כמובן, כל פעם שהאם לא יכלה להניק או, כאמור לעיל, אם לא היה מקובל במשפחתה להניק. וכן במקרה של תאומים, כדלקמן: כתוב במשנה: מיניקה את בנה. „אמר ר' חגי: לא אמר אלא בנה, הא תאומים לא! ולמה אמר בנה? שלא תניק בן חברתה...“, כלומר אם ילדה תאומים, איננה חייבת להניק שניהם אלא מיניקה אחד ושוכר הבעל מיניקה לשני (רש"י) (ירושלמי, כתובות ה, הל' ו). ועוד: „תנו רבנן: הרי שנתנו לה בן להניק, הרי זו לא תניק עמו לא בנה ולא בן חברתה“ (כתובות ס:). בנוסף

למה שמזבא בת' ירושלמי, מדגישים כאן שגם אסור למינקת להניק את בנה. דיוק זה חשוב, כאשר רוב המניקות בכל התקופות היו מניקות גם את ולדיהן, ודבר זה היה גורם חשוב לתמותת התינוקות. אמנם תמותת הילודים היתה כה גבוהה שלא היו חסרות נשים שנפטרו להן תינוק והיו פנויות לקחת ילד אחר לאימוץ.

הנקה כעין מחלה?

למדנו: „ואם היתה מניקה, פוחתין לה ממעשה ידיה ומוסיפין לה על מזונותיה. מ"ט? לאו משום דבעי למיכל בהדה? ודלמא משום דחולה היא?... ודלמא הא קא משמע לן, דסתם מניקות חולות נינהו. אתמר. אמר ר' יהושע בן לוי: מוסיפין לה יין, שהיין יפה לחלב" (כתובות סה:). המינקת צריכה לאכול גם בשבילה עצמה, גם בשביל התינוק. מסיבה זו יכולים להשוות אותה לחולה, לפחות בנוגע לתנאי עבודה.

מינקת הפרת אמצעים ומזונות המותרות לה

באותו עמוד כתוב: „פסקה קמעא, אוכלת הרבה, לא תאכל עמו דברים הרעים לחלב". כלומר, אם נותנים למינקת מזונות מועטים, והרי היא צריכה לאכול יותר מהרגיל, אוכלת בכל זאת הרבה, „משלה, כדי שיהיה לה חלב הרבה ולא תמיתנו" (רש"י). למרות זאת היא צריכה להיזהר לא לאכול מדברים היכולים להזיק להנקה, „מינייהו פסקי חלבא, מינייהו עכרי חלבא" (שם), כלומר חלק מן הדברים הרעים האלה עוצרים את החלב ואחרים עוצרים את החלב. לא נפרט כאן את הצמחים ואת התבשילים האלה (ראה שם כתובות, ס: למטה).

הרמב"ם מתייחס לעניין זה בצורה קצת שונה. הוא מסכם את הגמרא בכמה מלים כדלקמן: „האשה כל זמן שהיא מניקה את בנה, פוחתין לה ממעשה ידיה ומוסיפין לה על מזונותיה יין ודברים שיפין לחלב" (הל' אישות, כא, יא). אבל הוא מוסיף כמה דברים משלו: „פסקו לה מזונות הראויות לה, והרי היא מתאוה לאכול יותר או לאכול מאכלות אחרות מפני חלי התאוה שיש לה בבטנה, הרי זו אוכלת משלה כל מה שתמצא וראין הבעל יכול לעכב ולומר שאם תאכל יותר מדאי או תאכל מאכלים רעים ימות הולד מפני שצער גופה קודם (שם, שם).

כל הפרשנים מתפלאים על זה שהרי כתוב במפורש בגמרא ש„לא תאכל עמו דברים הרעים לחלב"! נראה ש„חלי התאוה" המפורסם אצל נשים בהריון נחשב ע"פ הרמב"ם כמחלה מסוכנת בשבילה, והרי גם ידוע שחשבו אז שאם האשה אינה מקבלת מה שהיא רוצה, ייגרם נזק לעובר. מעניין לציין שהרמב"ם מעביר וממשיך את המחלה הזאת גם לנשים מניקות.

בשולחן ערוך (אה"ע, הל' כתובות, פ, ח—יד) הנוסח שוב נשמע אחרת: „פסקו לה מזונות הראויים לה, והרי היא מתאוה לאכול יותר או לאכול מאכלות

אחרות, יש מי שאומר שאין הבעל יכול לעכב מפני סכנת הולד, שצער גופה קודם; ויש מי שאומר שיכול לעכב" (שם, פ, יב). כלומר, לא כולם מסכימים שצער גופה קודם לספק סכנה לתינוק, כאשר יש לה רק צער ולא סכנה. אמנם ישנם טוענים (בית שמואל) שאם יש לה צער, גם זה יכול לגרום סכנה לתינוק... עוד הערה (פתחי תשובה, ח): „ביולדת שמת בנה ורוצית להניק בן חברתה משך ימים מועטים בשביל צער החלב, אין הבעל יכול לעכב, דאם מגמל עכשיו צערה מרובה”.

מינקת עובדת כוכבים

מינקת לא יהודיה מותרת: „יונק תינוק מעובדת כוכבים ומבהמה טמאה ומכולן הוא יונק, ואפילו בשבת" (חוספתא גדה, ב, ג). לעומת זאת כתוב במקום אחר (משנה עבודה זרה, ב, א): „בת ישראל לא תניק בנה של נכרית, אבל נכרית מניקה בנה של בת ישראל, ברשותה". ובגמרא ישנם חילוקי דעות. „לא תניק (בת ישראל) בנה של עכו"ם מפני שמגדלת בן לעבודת אלילים, ועכו"ם לא תניק את בנה של בת ישראל מפני שחשודה על שפיכות דמים, דברי רבי מאיר". כמה שורות לאחר מכן אותו חכם מפרט ואוסר אפילו כשהמינקת נמצאת בבית יהודי, „דשייפה ליה סמא לדד מאבראי וקטלא ליה", כלומר היא יכולה למרוח „סם המות" על הדד מבחוק, ואף אחד לא ירגיש בזה. אבל חז"ל היו פחות חשדנים וקבעו שמותר „בזמן שאחרות עומדות על גבה, אבל לא בינו לבינה" (עבודה זרה, כו).

מעניין לציין שעוד בימי התוספות חשדו מפני עכו"ם אפילו, ככל הנראה, בבתי החולים (? שלהם): „ועל תינוק ותינוקת שמשתיין בבית העכו"ם יחידים לרפואתן הורה ר"י דאסור מכמה עניינים, שהם חשודים על שפיכות דמים. ואפילו הם גדולים קצת ימשיכום למינות" (שם). (ר' יצחק בן שמואל — ר"י — בן אחיו של רבנו תם, חי במחצית השנייה של המאה ה-12).

ובשולחן ערוך כתוב שמותר לעכו"ם להניק בבית ישראל „אם אחרים עומדים על גבה או יוצאים ונכנסים, והוא שלא יניחו עמו לבדו בלילה" (יו"ד, הל' עכו"ם, קנד, א). גם מוזכר שאסור לישראלית להניק לבן עכו"ם, „אלא אם כן יש לה חלב הרבה, ומצערת אותה, מותרת להניקו" (שם, שם, ב).

דברים העוברים דרך החלב

אמרנו שמותר להעסיק מינקת נכרית. על רקע זה נביא כאן סיפור על הנקת משה רבנו. כתוב: „ותאמר אחותו אל בת פרעה: האלך וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות?" מאי שנא מהעבריות, מלמד שהחזירוהו למשה על כל המצריות כולן ולא ינק. אמר הקב"ה: פה שעתיד לדבר עם השכינה ינק דבר טמא?... ותאמר לה בת פרעה: לכי וכו' (סוטה יב:) על הביטוי „דבר טמא" מעיר רש"י: „וזו שאכילתה דברים טמאים טועם בחלבה כל מה שתאכל”.

ובמקום אחר, על הפסוק „והיה טעמו לשד השמן” (במדבר יא, ח) כתוב: „אמר ר' אבהו: מה שד זה תינוק טועם בה כמה טעמים, אף הזמן...” ורש"י מוסיף: „כל מיני טעמים שהאם אוכלת” (יומא, עה.).

זכרים מניקים (?)

מקרה מיוחד ויוצא דופן מובא במס' שבת: „ת"ר: מעשה באחד שמתה אשתו והתניחה בן לינק ולא היה לו שכר מניקה ליתן, ונעשה לו נפ ונפתחו לו דידן כשני דדי אשה והניק את בנו” (שבת, גג:). מקרים דומים מובאים ע"י אריסטו, וגם ע"י מחברים יותר קרובים לנו, כמו א. פון האלר. הונטר, הומבולדט ועוד.

גם במשנה מוצאים עדות קצרה על אפשרות כזאת. „רבי שמעון בן אלעזר אומר: חלב הזכר מהור” (מכשירים פ"ו, ז). מוסיף ר' עובדיה מברטנורה: „דלא חשיב משקה” (אלא זיעה בעלמא).

לפי הרמב"ם, חלב הזכר אינו מיועד לתינוק. „חלב האדם שאינו צריך לו אינו משקה, לא מכשיר ולא מטמא. לפיכך חלב הזכר אינו משקה. אבל חלב האשה... סתמו משקה ומטמא או מכשיר, מפני שהוא ראוי לתינוק” (משנה תורה, הל' טומאת אוכלין, פ"י, ד).

סיפור דומה מובא במדרש על מרדכי ואסתר: „מרדכי זן ופרנס. ר' יודן אומר: פעם אחת חזר על כל המניקות ולא מצא לאסתר מניקה והוא היה מניקה, כדדרש ר' אבהו בצבורא גחיק צבורא. אמר להון: ולא מתניתא היא: ר' שמעון בן אלעזר אומר: חלב הזכר מהור” (ילקוט שמעוני, מגיל' אסתר, סי' תתרנג). כלומר, כשרבי אבהו דרש את הדרשה הזאת, הציבור התחיל לצחוק, אבל הוא השיב בכל הרצינות והביא את המשנה ממס' ממכשירים כהוכחה לאפשרות הדבר.

לסיכום, נסינו לסקור את גישת התלמוד לענין ההנקה, כולל מעמד האשה המניקה; התייחסותה למינקת; וכן כמה דברים טכניים הקשורים בהנקה. רשמנו כמה שינויים והוספות בכתבי הרמב"ם ובשולחן ערוך. הרבה הוראות קשורות עם בעיות של טומאה וטהרה. מצאנו הרבה נתונים חשובים בגלל תוכנם הפסיכולוגי או הסוציאלי.

ראוי להבליט את כח ההחלטה המסור לאשה בנוגע להנקה למרות שזו „מלאכה שהאשה עושה לבעלה”. יש לנו כאן דוגמה נוספת בה אפשר לשלול את ההאשמה שמעמד האשה ביהדות הוא ירוד וחלש.

להניק את הבן — זו ברכה; לא להניק — זו קללה. אומר הגביא הושע: „תן להם, ה', מה תתן? תן להם רחם משכיל ושדים צומקים” (הושע ט, יד), אבל לבן האהוב, ל„בן פורת יוסף”, מבטיח יעקב „ברכות שדים ורחם” (בראשית מט, כה).